

Pavel Tyereskovics

Engedelmesség és függetlenség

A mai fehérorosz politikai rendszer társadalmi gyökerei¹

Még egy laikusnak is nehéz lenne nem észrevenni az autoritarizmus és totalitarizmus visszaállítását, amely az egykori Szovjetunió területén a 2000-es években és a 2010-es évek elején ment végbe. Ugyanakkor különleges helyet foglal el ebben a közegben Fehéroroszország. Az 1994 után itt kialakult, hírhedt rezsim csak egyes közép-ázsiai országok politikai rendszerével hasonlítható össze. Mindeközben a szomszédos köztársaságokban a lakosság tömegeinek szimpátiáját élvezve (beleértve azokat is, amelyek 2004-ben az EU tagjaivá váltak), a posztsovjet térség politikai elitjei pedig előszeretettel használják a fehérorosz hatalom know-how-ját a szervezett ellenzék és a másként gondolkodás elnyomására, valamint a társadalom feletti kontroll fenntartására. A fehérorosz autoritarizmus „sikerét” nemcsak találékonyasága, jelentős társadalmi támogatottsága (stabilan 30–40%) biztosítja, hanem véleményem szerint, a lakosság többségének engedelmessége is. Másképpen szólva, a rezsim azért „sikeres”, mert nem ütközik tömeges ellenállásba. Jelen tanulmánnyal azt szeretném bemutatni, hogy a fehérorosz társadalom autoritarizmussal szembeni alacsony ellenállása történelmi eredetű, mélyen gyökerezik a társadalmi magatartás tradicionális modelljeiben, amelyek lényegesen különböznek a szomszédos országokéitól.

A közép- és kelet-európai régióban, amelyhez Fehéroroszország is tartozik, a nemzeti mozgalmak voltak a tömeges politikai mobilizáció elsődleges formái. A fehérorosz nemzeti mozgalom csak később született meg, és jóval kisebb sikereket ért el, mint a többi nemzetnél. Ez az elmaradás a maga nemében összefüggésben állt a 19. századi és 20. század eleji Fehéroroszország etnikai-társadalmi rétegződésének és gazdasági fejlettségének sajátosságaival. Ezt a korszakot a „népek századának” nevezik az európai történelemben.

Kezdjük a társadalmi rétegződéssel. A 19. század közepén, amelyet feltételesem a modernizáció kiindulópontjának szokás tekinteni, Fehéroroszország (nagyjából arról a területről van szó, amely megegyezik a mai Fehérorosz Köztársaság területével) a klasszikus példája lehetett volna az agrártársadalomnak: a lakosság közel 90%-a falusi környezetben élt. A fehéroroszek, akik az összlakosság közel 75%-át

¹Покорность и самодостаточность: социальные корни современного белорусского политического режима. Журнал исследований восточноевропейского Пограничья, (2013) 3–4. sz. 255–265.

tették ki, mintegy 2,5 millió ember, szinte kizárólag falvakban éltek: csak maximum 120 ezren éltek városokban és 60 ezren mezővárosokban. A fehéroroszkok 84%-a pravoszláv volt. A városiak túlnyomó többsége (közel 60%-a) zsidó volt.²

A gazdaság szinte kizárólag agrárjellegű volt, amely egy kisszámú (a lakosság 0,3%-át kitevő) földbirtokos réteg fennhatósága alatt állt. Ezeknek túlnyomó többsége (93%-a) lengyel nyelvű és kultúrájú katolikus volt, és ők birtokolták a jobbágyság 77%-át, valamint a földek 94,7%-át.³ A jelentős számú (a lakosság közel 4,4%-át kitevő) kisbirtokos nemesség körében meglehetősen nagy volt a pravoszlávok aránya (a pinszki járásban például közel 87,5%).⁴ De mindegyik esetben szinte áthidalhatatlan társadalmi-lélektani szakadék választotta el egymástól a jobbágyokat és a földbirtokosokat, amit csak fokozott a felekezeti különbség, a nyelvi és kulturális gyakorlat, a több évszázados kölcsönös gyűlölet, amely gyakorlatilag mindenben megnyilvánult, beleértve az antroponímiát is.

Az efféle társadalmi rétegződés tipikus jelenségnek számít több közép- és kelet-európai régióban is. Fehéroroszország jellegzetességét a jobbágyparasztság nagy száma jelenti. A 19. század ötvenes éveinek végén készült statisztikai adatok szerint a lakosság csaknem 75%-át parasztok tették ki. Ezeknek több mint 82%-a jobbágy volt – a földbirtokosok tulajdona (az összlakosság 61,8%-a), a többiek pedig (a királyi jobbágyok) közvetlenül az államé. Összehasonlításképpen: Ukrajnában a jobbágyok a lakosság kb. 44,2%-át alkották, Litvániában a 36,9%-át, az Orosz Birodalom európai részében pedig összesen a 37,5%-át. Mindemellett a 19. század első felében Ukrajnában és Litvániában a jobbágyparasztok fajlagos aránya folyamatosan csökkent: 1817-ben 55,6%-ot, illetve 53,4%-ot tett ki, míg Fehéroroszországban, éppen ellenkezőleg, növekedett (57%-ról indult).⁵

Mindehhez hozzá kell tenni, hogy Litvániában is, Ukrajnában is léteztek a lakoságnak olyan jelentős számú csoportjai, amelyek nem álltak hűbéri függőségben, ugyanakkor mind etnikai, mind nyelvi, mind felekezeti hovatartozásukat illetően nem különböztek a jobbágyparasztságtól. Ilyenek voltak például Litvániában a szabad parasztok, akik a 19. század elején a lakosság 14%-át, a közepén pedig csaknem 5,6%-át tették ki. Ukrajnában a 19. század első felében nagyszámú kisorosz kozákság élt (1834-ben például az adózó lakosság csaknem 12%-a).⁶ Fehéroroszország etnikai-társadalmi rétegződésében semmi efféle nem létezett. Ily módon a 19. század közepére társadalmi vonatkozásban a fehéroroszkok szinte kizárólag jobbágyparasztok maradtak, akiknek az etnikai és felekezeti korlátok miatt semmilyen esélyük nem adódott másféle életmód, másféle társadalmi gyakorlat és magatartási minta kipróbálására. Természetesen ez még nem lehet ok a megbélyegzésre. Hasonló helyzetet éltek meg más közép- és kelet-európai népek is. A probléma jórészt a Fehéroroszország területén érvényben volt jobbágyrendszer jellegében keresendő.

A 19. század közepén az úrbér jelentős részét a robot tette ki (Fehéroroszországban a jobbágyok 94,1%-a számára). Összehasonlításképpen, Oroszország középső

² ТЕРЕШКОВИЧ, 2004. 83.

³ САМБУК, 1980. 15.

⁴ ТЕРЕШКОВИЧ, 2004. 92.

⁵ ТЕРЕШКОВИЧ, 2004. 92; 99; 103.

⁶ Уо., 99; 103.

régiójában ebben az időben a parasztok 54%-a már pénzben fizette meg az úrbért.⁷ Ez az első pillantásra csak statisztikainak tűnő adat rendkívül komoly társadalmi következményekkel járt. Megjegyzem, hogy a jobbágyparasztság szociálpszichológiája, és nem csak Fehéroroszországban, gyakran inkább a publicisztika, nem pedig a tudományos elemzés kategóriájaként jelenik meg. Született néhány szöveg, amely a parasztság szociálpszichológiájának a kollektivizálás idején történt lerombolását érinti, de a mi esetünkben ez csak közvetett érdeklődésre tarthat számot.⁸ Úgy vélem, emiatt indokoltabb lesz a jobbágyparasztság gazdasági magatartásának elemzéséhez fordulni, amelyet a méltatlanul elfeledett orosz közgazdász, Alekszandr Csajanov végzett el. *A nem kapitalista gazdasági rendszerek elméletének kérdéséhez* című tanulmányáról van szó (megjegyzem, hogy 1966-ban az Egyesült Államokban is megjelent, és kivételesen nagy hatással volt a gazdasági antropológia amerikai iskolájának kialakulására). Alekszandr Csajanov legfőbb gondolata abban foglalható össze, hogy a kapitalista gazdaság kategóriái és törvényszerűségei nem alkalmazhatók a „családi paraszti gazdálkodás” jelenségére, amely a kapitalizmus előtti gazdasági rendszerek alapját képezte. Ez természetes gazdálkodást jelent, amelynek célja nem a haszonszerzés, hanem a család szükségleteinek kielégítése, és amelynek gazdasági stratégiájában a legfontosabb fogalom az önkiszákmányolás, amelynek feltétele a dolgozók és a fogyasztók aránya, valamint a fogyasztás hagyományos szintje. Alekszandr Csajanov összehasonlított néhány gazdasági rendszert, többek között az ókori rabszolgatartást, a latin-amerikai rabszolgatartást a spanyol fennhatóság első évtizedeiben és az úrbérré épülő orosz jobbágyrendszert.

„Annak ellenére, hogy a rabszolga és a jobbágy jogi státuszai hasonlóak egymáshoz, a rabszolgatartó és a feudális gazdaságok teljesen eltérő természetűek. A jobbágy gazdálkodása semmiben sem tér el [...] a családi gazdálkodás már ismert formájától. A klasszikus rabszolgatartás csak akkor volt hatékony, amikor a termelőerő növelése újabb rabszolgákkal történt meg, nem pedig a gazdaságon belüli újratermelésével. Ebben az esetben a termelési költségek az utódok nevelése miatt emelkedtek, és kisebb mértékben történt meg a munkaerő kiszákmányolása, különösen a nőké.”⁹

Habár Alekszandr Csajanov nem tűzte ki célul a robotra épülő jobbágyrendszer tanulmányozását, az ezzel kapcsolatos megjegyzése különösen értékes számunkra: *„a robotra, vagyis a gazdálkodás szervezésének olyan formájára való áttérés, amely közel áll a rabszolgatartóhoz”,¹⁰ majd így folytatja: „az oroszországi jobbágyrendszer időszakában a robot nem tekinthető rabszolgatartásnak az amerikai néger rabszolgatartás vagy az ókori rabszolgatartó rendszer értelmében, habár közel áll azokhoz, [...] a robotot szabályozó gazdasági törvényszerűségek nem esnek jobban egybe azokkal, amelyeket a feudális úrbéri-gazdálkodásban kiemeltünk”.¹¹*

Ez utóbbi különbségtétel arra irányul, hogy a termény- és pénzjáradékra épülő feudális gazdálkodás arra ösztönzi a parasztot, hogy átlépje a természetes gazdálkodás

⁷ Карнейчык, 1969. 44.

⁸ Рыбаков, 2011; Ходзин, 1993. 181–183.

⁹ Чаянов, 1989. 131.

¹⁰ Уо., 135.

¹¹ Уо., 137.

kereteit, és bekapcsolódjon a piaci viszonyokba. Összegezve Alekszandr Csajanov nézeteit, megállapíthatjuk, hogy a robot (jogi értelemben) a rabszolgotartás egy formája, amely a termelőerő önreprodukálásán alapul a természetes paraszti gazdálkodás keretein belül. Én még azt is hozzátenném, hogy a rabszolgotartás ideális formája, amely a parasztek tulajdonosától és a földtől nem vár el jelentős kiadásokat a termelőerő biztosításához, szemben azokkal, amelyek például az ókori világban keletkeztek. Úgy vélem, a robotra épülő jobbágyrendszer dominanciájának következménye nem más, mint minimum két meggyökeresedett magatartásminta. Először is az önellátás, amely a természetes gazdálkodáson alapul. Másodsor, a feltétel nélküli engedelmesség, amely a rabszolgasorban lévő paraszttúlélésének elengedhetetlen feltétele.

Mindehhez hozzá kell tennünk még egy, nem kevésbé fontos részletet, amely megkülönbözteti Fehéroroszországot Oroszországtól. Egy időben távolabbi, korszakos eseményről van szó, az 1557-es földreformról, amelyet a faluközösségek tulajdonát képező földek megszűnése követett Fehéroroszország területének jelentős részén (vagyis valami olyan dolog, ami Oroszországban csak 1907 után vált lehetőséggé), sőt, a kultúra olyan konzervatív formáinak megváltozása, mint a falvak és a paraszti birtokok megtervezése. A portánkénti földbirtoklás a 16. században nem jelentette azt, hogy a fehérorosz paraszttulajdonos klasszikus individualistává vált volna. A földközösségi struktúrák (például a „falu füstje”) és magatartásnormák sok vonatkozásban megtartották jelentőségüket egészen a 18. század végéig bezárólag. Ugyanakkor sokkal kevesebb lehetőséget kínáltak az önszerveződéshez és a kollektív tevékenységhez. Különösen jellemző ez azokra a régiókra, ahol a robot jelentette a feudális függőség döntő formáját.¹² Lehetséges, hogy a Fehéroroszország történetében nem kevés számú parasztlázadás rendszerint nem vált olyan parasztháborúvá, amely mérhető lett volna az Oroszországban vagy Ukrajnában zajlott hasonló eseményekhez.

Ily módon, véleményem szerint, a fehérorosz társadalom a 19. század közepére olyan konzervatív rendszert képviselt, amelyben a lakosság nagyobbik része sajátos, a rabszolgasághoz hasonló gazdasági függőségben találta magát, aminek az lett a következménye, hogy meg lett fosztva annak lehetőségétől, hogy a tradicionális modelltől eltérő magatartásmintákat kölcsönözzön, amire ráerősítettek még a társadalmi különbségeket hangsúlyozó jelentős etnikai és felekezeti korlátok.

A következő tényező, amely alakította a mai fehérorosz társadalom sajátosságait, a megkésett modernizáció volt. Az 1861-es jobbágyfelszabadítás óriási változásokat hozott, ezek volumene azonban összehasonlíthatatlanul kisebb volt Fehéroroszországban, mint a szomszédos régiókban. A földtulajdon újraelosztása és a parasztnak juttatott osztásföldek megnövekedése a 19. század második felében és a 20. század elején nem vezetett ahhoz, hogy a parasztek árutermelőkké váljanak. A paraszti gazdaságok túlnyomó többsége fél-naturális és természetes gazdálkodást folytatott. Az egy lélekre jutó ipari-kereskedelmi forgalom (az egy lélekre jutó nemzeti össztermék és a piaci aktivitás indikátora) vonatkozásában az utolsó helyet foglalta el Fehéroroszország az Orosz Birodalom európai részén, még az arhangelszki kormányzóság is megelőzte. Lettország területén a 20. század elején ez a mutató 204 rubelt tett ki, Észtországban 85-öt, Ukrajnában 70-et, Litvániában

¹² Голубев, 2008. 231.

39-et, Moldáviában 35-öt, Fehéroroszországban pedig 25-öt (!). Az ipari-kereskedelmi forgalom (253 millió rubel) a 377 ezres Rigában felülmúlta Fehéroroszország egészének mutatóját (173 millió rubel), ahol a 19. század végén 6,6 millió ember élt.¹³ Fehéroroszország egy sor régiójában a piaci aktivitás mutatói alacsonyabbak voltak az átlagosnál. Ilyen volt például a belavezsai régió, ahol az ipari-kereskedelmi forgalom fejenként mindössze évi 4 rubelt tett ki (ez volt az abszolút minimum egész Közép- és Kelet-Európában), ami gyakorlatilag a természetes gazdálkodás teljes dominanciáját jelentette.¹⁴

A fehéroroszkok továbbra is szinte teljes egészében paraszti nép maradtak, csupán alig több mint 2%-uk élt városokban. A városi lakosság körében mindössze 16% volt az arányuk (összehasonlításképpen: ugyanez a mutató az észteknél 67%, a letteknél 38%, az ukránoknál 32%). Alacsony volt az írástudók aránya is a fehéroroszkok körében, mindössze 13,5% (az abszolút mutatók szerint). Összehasonlításképpen: az észteknél ez 80%-ot, a letteknél 71%-ot, a litvánoknál 37%-ot tett ki.¹⁵

Az 1920 és 1950 közötti időszak, hasonlóan az előzőhöz, nem vált a nagyarányú modernizáció korszakává. Az 1930-as éveket hagyományosan összefüggésbe hozzák a Szovjetunió felgyorsult iparosításával. Ugyanakkor a Belorusz Szovjet Szocialista Köztársaságban sokkal lassabb volt ez az ütem a két világháború közötti időszakban. Egészen 1939-ig úgy tartották, hogy Fehéroroszország határ menti zóna, ahol nincs értelme a nagy ipari fejlesztésnek. Habár a BSZSZK-ban jelentősen megnövekedett a városi lakosság aránya (1939 elején csaknem 25%-os volt), e mutató tekintetében aköz társaság jelentős mértékben elmaradt a Szovjetunió egészének mutatójához képest (34%). Nyugat-Fehéroroszországban, amely 1939-ig Lengyelország lepgangóbb régiójának számított, a városi lakosság aránya nem haladta meg a 12%-ot. A 20. század ötvenes éveire Fehéroroszországban továbbra is a falusi lakosság maradt túlnyomó többségben (69%), míg a Szovjetunió egészében átlagosan csupán 52% volt.¹⁶

Ugyanakkor 1920 és az 1950-es évek eleje között rendkívül fontos változások zajlottak le a lakosság társadalmi és etnikai struktúrájában, amelyeket egyfelől a kommunista forradalom, másfelől a második világháború következményei idéztek elő. Így például a forradalom magával hozta a lengyel ajkú társadalmi és intellektuális elit likvidálását, ami Fehéroroszország keleti részén 1917–1920-ban, a nyugatin pedig 1939–1945-ben következett be. A BSZSZK-ban a városi lakosság növekedését az ipari munkások számának növekedése kísérte, és 1939-ben arányuk elérte a lakosság 10%-át. Másfelől a társadalmi struktúra szempontjából legjelentősebb esemény a kollektivizálás volt, amely a lakosság legnagyobb részét érintette a harmincas-ötvenes években. Külön figyelmet érdemel ez a jelenség. A mi szempontunkból teljesen helytálló a „Bugtól keletre fekvő területek harmadik jobbágyságának” nevezni a kollektivizálást. Lényegét tekintve az a kolhozrendszer, amely a 20. század harmincas-ötvenes éveiben megvalósult, alig különbözött a jobbágyrendszertől, mindössze annyi volt az eltérés, hogy az állami csinovnyik vette át a földbirtokos vagy az intéző szerepét. Nem véletlen, hogy gyakran a régi uradalmak bázisán jöttek

¹³ ТЕРЕШКОВИЧ, 2004. 113–114.

¹⁴ Uo., 171.

¹⁵ Uo., 123; 117.

¹⁶ ПАКОВ, 1969. 114.

létre a kolhozok. Majdnem úgy nézett ki a kolhozban végzett munka, mint a robot. A parasztok – akárcsak a jobbágyrendszerben – most is az otthoni természetes (vagy fél-naturális) gazdaságukban elégtették ki a szükségleteiket.

Rokonítja a jobbágyrendszerrel a harmincas-ötvenes évek kolhozrendszerét a mobilitás rendkívül szigorú korlátozása is mind társadalmi, mind szöszerinti, térbeli értelemben. Éppen a harmincas években vált a lakosság migrációs szabályozásának egyik legfontosabb eszközévé az igazolványban szereplő „lakhelybejegyzés” (*propiszka*). Ennek értelmében a kolhoztagok nem csak abba ütköztek bele, hogy nem kaphattak a nagyvárosokba szóló „lakhelybejegyzést”, hanem abba is, hogy megfosztották őket elemi joguktól, magának az igazolványnak birtoklásától. Nem voltak számukra más csatornái a társadalmi mobilitásnak, mint a városban folytatott tanulmányok, a hadseregben megvalósítható karrier, vagy dolgozhattak a nagy ipari beruházások építkezésein. Ugyanakkor Fehéroroszországban még ezzel a lehetőséggel is csak kevesen tudtak élni. A harmincas-ötvenes évek kolhozrendszere és hozzá kapcsolódóan a széles tömegeket érintő represszió hozzájárult a mélyen gyökerező létmodellek – az engedelmesség és a természetes gazdálkodás révén fenntartott önellátás – konzerválásához.

Ami pedig a második világháború modernizációval kapcsolatos következményeit illeti, mindenképpen szeretném felhívni a figyelmet az emberi veszteségek társadalmi-etnikai vonatkozásaira. A lakosság fizikai megsemmisülése nagymértékben a városokat érintette, ami sok vonatkozásban a zsidó nép genocídiumával állt összefüggésben. Minszkben például kiirtották a lakosság 80%-át. Néhány kisebb várost (például Motalt, Azjorit, Kuranyecet, Ljadit) visszaminősítettek falunak a háború után a kis lélekszám miatt.¹⁷ Mindeközben a kisebb városok („mezővárosok”) zömében a háború utáni időszakban a zsidó lakosság nem tudott újjáéledni. Összességében a zsidó lakosság száma az 1941-es, kb. 900,000 főről (becsült adat) az 1959-es adatok szerint 150,000-re csökkent.¹⁸ Ugyanakkor hangsúlyozni szeretném, hogy bár a városlakók között évszázadokon át túlnyomó többségben voltak a zsidók, sohasem játszott rendszeralkotó szerepet a zsidó kultúra a fehérorosz városokban. A fehérorosz városok arculatát a 17. századtól a 19. század közepéig a lengyel, a 19. század második felében és a 20. század elején az orosz, a 20. század húszas-harmincas éveiben pedig a fehérorosz kultúra dominanciája határozta meg. Ugyanakkor a 17. századtól a 20. század közepéig a zsidók alkották a városi lakosság legstabilabb csoportját. Éppen ezért tömeges pusztulásuk azt is jelentette, hogy eltűnt a hagyományok és a városi életforma és kultúra reális modelljeit kínáló képviselőinek rétege, ráadásul úgy, hogy nem egyszerűen csak általában véve a városi életforma és kultúra tűnt el, hanem az adott, konkrét fehérorosz városoké. Mindehhez hozzá kell még tennünk a zsidó lakosság rendkívüli politikai aktivitását, amely ugyancsak modellértékűvé, átvételre alkalmassá válhatott volna.

Hozzá kell még tennünk azt is, hogy a második világháború rombolásának és a háborút követő újjáépítéseknek eredményeként a fehérorosz városok sok vonatkozásban elveszítették történelmi arculatukat. A továbbiakban nem a kialakult városközpontoknak és építészeti emlékeknek volt városarculati jelentőségük, hanem

¹⁷ ПАКОВ, 1969. 164.

¹⁸ Уо., 114.

a helyi tradíciókkal semmiféle kapcsolatban nem álló, „Sztálin-barokk” stílusú épületegyütteseknek.

Számításba kell vennünk még egy rendkívül fontos tény is: a tömeges urbanizáció kezdetéig a potenciális betelepülők többsége meglehetősen magas iskolázottsággal rendelkezett. 1959-ben a falusi lakosság 98,2%-a írástudó volt.¹⁹ Bár a helyi iskolák formálisan fehérorosznak számítottak, a tárgyak jelentős részét oroszul tanították, az orosz nyelv tanulása pedig elengedhetetlen feltétele volt az oktatásban való részvételnek.

Közvetlenül a nagyarányú modernizáció bekövetkezte előtt a fehéroroszek jelentős részét (75%-át) falusiak, az egykori jobbágyparasztok leszármazottai tették ki, akik a kolhozosítás révén újra elszenvedték a jobbágysorsot. Most pedig városokba telepítették őket, ahol az orosz nyelv volt uralkodó, kiveszték a városi életforma képviselői és hagyományai, sőt a történelmi városi környezet is eltűnt a maga anyagi mivoltában.

Az 1960-as évektől az 1980-as évek közepéig terjedő időszak volt a csúcspont Fehéroroszország ipari modernizációjában. Ezekben az években a köztársaság, szovjet mércével mérve, kolosszális beruházásokat kapott. A szovjet statisztika sajátosságai nem teszik lehetővé, hogy pontos adatokkal szolgáljunk. Az viszont ismeretes, hogy 1971 és 1985 között az iparfejlesztésbe közel 23 milliárd, a mezőgazdaság fejlesztésébe pedig 18 milliárd rubelt fektettek. Mindeközben az ipari befektetések a háromszorosukra emelkedtek a megelőző 15 évhez képest. Figyelembe véve a reális vásárlóerőt és a rubel korabeli hivatalos árfolyamát, bátorkodom azt állítani, hogy ezek a befektetések 41 milliárd dollárral egyenértékűek. 25 év alatt felépült Fehéroroszországban több mint 350 nagy ipari vállalat, amelyek közül több is a legnagyobbak számított a Szovjetunióban és Európában (ilyen volt például a minszki traktorgyár vagy a navapolacki kőolaj-feldolgozó kombinát).²⁰ Az 1960-tól 1985-ig terjedő időszakban csaknem a 8,9-szeresére emelkedett az ipari termelés.²¹

A Szovjetunió egészéhez képest Navapolack viszonylag kései industrializációja azzal az előnnyel járt, hogy (szovjet fogalmak szerint) modernebb berendezésekkel szerelték fel, ezért sokkal jobb minőségű árut termelt.

Az iparosítás másik sajátossága abban állt, hogy az szinte kizárólag a központi befektetések terhére valósult meg. A nagy iparvállalatok közvetlenül az úgynevezett szövetségi minisztériumok alá rendelődték, a helyi politikai elit pedig ennek következtében a szövetségi központtal kötött jó kapcsolatoknak köszönhette a jólétét.

A felgyorsult ipari fejlődésnek és a parasztság szabad költözködését gátló korlátozások megszüntetésének eredményeképpen felgyorsult Fehéroroszország urbanizálódása. 1979-ben már 55%-ot, 1988-ban pedig 65%-ot tett ki a városi lakosság aránya. A BSZSZK fővárosában, Minszkben növekedett a hatvanas-hetvenes években a leggyorsabban a lakosság az egész Szovjetunióban. Évente 60–70 ezer ember költözött a fővárosba, közel 60%-uk faluról jött. A fehéroroszek már 1970-ben a városi lakosság nagyobbik hányadát (69,3%-át) tették ki, miközben a fehérorosz összlakosság több mint 50%-a városlakó lett. A hetvenes évek közepén betelepülőkből állt a városi lakosság csaknem 76%-a, amiből 47%-ot tettek ki a BSZSZK falusi lakosai.²²

¹⁹ РАКОВ, 1969. 134.

²⁰ КАСЦЮК–ІГНАЦЕНКА–ВЫШЫНСКІ, 1995. 380–388.

²¹ Народное хозяйство Белоруссии в 1985 году, 1985. 33.

²² БОНДАРЧИК, 1980. 70–71.

Az urbanizálódás egyik legfontosabb következménye az lett, hogy tömegesen veszítették el etnikai identitásukat a betelepülők. Ez mindenekelőtt abban mutatkozott meg, hogy drasztikusan csökkent a fehérorosz oktatási nyelvű iskolák száma, a nyolcvanas évek közepére egyetlen egy sem maradt a városokban. Az egész oktatási rendszer a nem nemzeti, hanem a közös, szovjet identitás kialakítására irányult. Másodlagos szerepet játszottak azok a tantárgyak, amelyek közvetlenül hathattak a nemzeti öntudatra, Fehéroroszország történelmét és földrajzát mint önálló tantárgyakat pedig egyáltalán nem is tanították.

Tipikus jelenséggé vált, hogy a frissen urbanizálódott fehérorosz falusiak elutasítón, sőt agresszíven kezdtek el viszonyulni a fehérorosz nyelvhez és kultúrához. A saját kultúrához való efféle viszonyulás teljességgel érthető és tipikus jelenség az áttelepülők bármely csoportja esetében. A falvakból betelepültek számára ez a városokban domináns oroszajkú közegehez való idomulás formája volt. Ki kell emelni még, hogy az uralkodó ideológia is nagymértékben alátámasztotta a deetnicizálás tömeges előfordulását. A szovjet nép deklarált célja a kommunista társadalom felépítése volt, ezt 1980-ban kellett volna elérni. Ismert tény volt az is, hogy az eljövendő kommunista társadalomban nem lesznek nemzetek. Ebben a helyzetben abszurdnak látszott a társadalmi pozícióit veszített nyelvek megőrzése. Az is ismert tény, hogy különös szerep jutott Fehéroroszországnak e folyamatban. 1959-ben, éppen a Fehérorosz Állami Egyetemen mondott beszédében jelentette ki Nyikita Hruscsov: *„Minél hamarabb kezdünk el mindannyian oroszul beszélni, annál gyorsabban építjük fel a kommunizmust.”*²³

E politika megvalósítása nem ütközött komolyabb tömeges ellenállásba. És ez érthető is. Az egykori parasztság túlnyomó többsége a társadalmi fejlődés törvényszerű megnyilvánulásának látta mindazt, ami történt. Hiszen számukra a faluból a városba költözni a szó szoros és anyagi értelmében azt jelentette, hogy a 19. századból a 20. századba kerültek: a kolhozban végzett fél-rabszolgai munkából és a minden alapvető kényelmet nélkülöző rönkfa kunyhóból eljutottak a nyolcórás munkaidőbe és a meleg vízzel meg hűtőszekrénnel és tévével felszerelt lakásba. Természetes, hogy a fehérorosz nyelvnek és kultúrájának, amelyet egyértelműen és kizárólag a falusi életmódhoz kötöttek, nem lehetett magas társadalmi presztízse.

Az etnikai identitás tömeges elvesztését segítette elő a fehérorosz politikai elit helyzete is, amelynek nem volt arra szüksége, hogy saját pozíciója stabilizálásához felhasználjon bármilyen nemzeti érzületet is. Ismeretes, hogy meglehetősen hosszú időn keresztül, a 20. század húszas éveitől kezdődően az ötvenes évek közepéig terjedő időszakban fehéroroszokat nem engedtek a pártapparátus kulcspozícióiba. 1956-ig a Fehérorosz Kommunista Párt szinte egyik első titkára sem volt fehérorosz. 1951-ben 30%-nál is kevesebb fehérorosz kapott helyet a BSZSZK kormányában. Mindez természetesen elégedetlenségre adhatott okot, és elősegíthette a nemzeti érzület növekedését. Ugyanakkor a fehérorosz politikusok v az úgynevezett „partizánok nemzedéke” – azoknak a káderáthelyezéseknek eredményeként kerültek hatalomra, amelyeket Nyikita Hruscsov hajtott végre az 50-es évek második felében. Ez a körülmény megint csak azt eredményezte, hogy erősödött a politikai elit függősége a szövetségi központtól.

²³ Касцюк–Ігнаценка–Вышынскі, 1995. 402.

És végül a fehérorosz alkotó értelmiség sem állt ellen komolyan a nemzeti identitás tömeges elvesztésének (vagy legalábbis ez nagyságrendjében jóval szerényebb volt, mint a szomszédos balti államokban vagy Ukrajnában).

A reális felhasználói kör szűkülése az általuk létrehozott terméket izolált, önmagába zárt, a természetes gazdálkodáshoz hasonló rendszerre alakította. Képviselői egyre inkább elveszítették reális elképzeléseiket arról, mi is történik valójában a fehérorosz társadalommal.

Fehéroroszország modernizációjának van még egy jelentős vonása. A tömeges és önkéntes eloroszosodás majdhogynem az egyetlen esély lett arra, hogy adaptálódni tudjanak az új életformához a falusi betelepülők. Mivel a városi hagyományok képviselői jórészt megsemmisültek, sajátos „parasztosodás” ment végbe a városokban, amely abban mutatkozott meg, hogy a tömegtudat szintjén makacsul megőrződtek a paraszti magatartás és világszemlélet sztereotípiái. Ezek létét a tipikusan fehérorosz városi életfenntartás módja biztosította. A tegnapi falusi betelepülők többsége továbbra is fenntartotta nemcsak tisztán rokoni, hanem intenzív gazdasági kapcsolatait is a falvakkal. Mindeközben ez a stratégia, amely eredményessége, a ráfordított idő és munka szempontjából abszolút irracionálisnak hatott, a betelepülők szempontjából nagyon is természetesnek látszott. A paraszti világszemlélet tömeges megőrződése a városokban abban fejeződött ki, hogy egyenlő elosztásra törekedtek, nem munkaként, hanem csalásként fogták fel a kereskedelmet, ehhez járult még a tisztán paraszti konzervativizmus, a minden új és érthetetlen iránti bizalmatlanság, amely nagyszerűen megfér és kiegészült az uralkodó kommunista ideológiával.

A nyolcvanas évek második felében Fehéroroszország gazdasága még emelkedőben volt, magát a köztársaságot pedig gyakran a jólét oázisának tekintették a hiánycikkekért sorban álló, elgyötört Szovjetunió belül. Az értelmiségiek szűk körében kidolgozott nemzeti mozgalom ideológiája érthetetlen volt a többség számára, amelynek az orosz (mármint az irodalmi) nyelv talán még nem vált az anyanyelvévé, de már a fehérorosz sem volt az. Az állami függetlenség elnyerése sokkal inkább a véletlenek összjátékának köszönhető (egyébként nem csak Fehéroroszországban), nem tekinthető célirányos, tömeges harc eredményének, ezért nem is tudták értékékként felfogni. A bátortalan gazdasági és politikai reformok, a fehérorosz nyelv és kultúra helyreállítására tett kísérletek az 1990-es évek elején egybeestek az életszínvonal rohamos csökkenésével. Emiatt a tömegtudat szintjén egyértelműen a demokráciával és a nacionalizmussal kapcsolták össze az elszegényedést, ami elősegítette az 1994-es választásokon Aljakszandr Lukasenka viszonylag könnyű győzelmét. Az ő politikai retorikája és autokratikus vezetési módszerei meg is felelnek a fehéroroszok berögzült társadalmi magatartási mintáinak, és ki is használják azokat. E vonatkozásban szemléletes az a gazdasági stratégia, az úgynevezett „importkiváltás”, amely nem más, mint az önellátás sajátos kiterjesztése az egész országra, és amely teljességgel megfelel a természetes paraszti gazdálkodás logikájának. Alekszandr Csajanov az írta, hogy a kapitalizmus politikai gazdaságtana szempontjából a paraszti gazdálkodás gyakran abszurdnak hat. A földműves, például, képes olyan magas áron is földet bérelni, amely mellett semmiféle gazdálkodás nem hoz hasznot. A helyzet azonban az, hogy a paraszti gazdálkodás nem is feltételezi ezt. A parasztnak egészen más a gazdasági logikája. Nem a termék értéke a fontos, hanem az, hogy minden éhes száj élelemhez jusson a családban. Ugyancsak

Alekszandr Csajanov jegyezte meg, hogy a fél-naturális paraszti gazdaság életképes tud maradni a periférián is, sőt, ipusztudriális gazdasági környezetben is, ameddig csak akar. Egy dolog azonban a családi gazdaság, vagy akár egy régió gazdasága és más dolog egy egész országé. És bizony a modern kor legfontosabb kihívása már rég nem az iparosítás, hanem a globális, posztindusztriális, digitalizált világba való bekapcsolódás. Nyilvánvaló, hogy a naturális gazdálkodás stratégiája kimerült, és ez a dráma határozza meg Fehéroroszország középtávú fejlődésének perspektíváit is. E fejlődési tendencia egyre kisebb szociális teret hagy a hagyományos magatartási modellek konzerválásának.

Fordította: Goretity József

Felhasznált irodalom és rövidítések

БОНДАРЧИК

1980 *Этнические процессы и образ жизни*. Ред.: БОНДАРЧИК, Василий Кириллович. Минск, Наука и техника, 1980.

ГОЛУБЕУ

2008 ГОЛУБЕУ, Валентин Федорович: *Сельская абщина у Беларусі XVI–XVIII ст.ст.* Мінск, навука, 2008.

КАРНЕЙЧЫК

1969 КАРНЕЙЧЫК, Я.І.: *Беларуская нацыя. Гісторычны нарыс*. Мінск, Навука і тэхніка, 1969.

КАСЦЮК-ІГНАЦЕНКА-ВЫШЫНСКІ

1995 *Касцюк Нарысы гісторыі Беларусі: У 2 ч. Ч. 2*. Ред.: КАСЦЮК, М. П. – ІГНАЦЕНКА, І. М. – ВЫШЫНСКІ, У. І. Мінск, к. п., 1995.

НАРОДНОЕ ХОЗЯЙСТВО БЕЛОРУССИИ В 1985 ГОДУ

1985 *Народное хозяйство Белоруссии в 1985 году*. Статистический ежегодник. Минск, к. п., 1985.

РАКОВ

1969 РАКОВ, А. А.: *Население БССР*. Минск, Наука и техника, 1969.

РЫБАКОВ

2011 РЫБАКОВ, Павел Александрович: *Социальная психология крестьянства московской области в период сплошной коллективизации*. (<http://elibrary.ru/item.asp?id=17285909> – Utolsó letöltés: 2020. július 12.)

САМБУК

1980 САМБУК, С. М.: *Политика царизма в Белоруссии во второй половине XIX в.* Минск, Наука и техника, 1980.

ТЕРЕШКОВИЧ

2004 ТЕРЕШКОВИЧ, павел Всеволодович: *Этническая история Беларуси XIX – начала XX в. в контексте Центрально-Восточной Европы*. Минск, БГУ, 2004.

ХОДЗИН

1993 ХОДЗИН, С. М.: *Практыка бальшавіцкай улады на Беларусі і змены у сацыяльнай псіхалогіі сялянства*. // *Гістарычная навука і гістарычная адукацыя у Рэспубліцы Беларусь: новыя канцэпцыі і падыходы*. Мінск, к. п., 1993.

ЧАЯНОВ

1989 ЧАЯНОВ, А. В.: *Крестьянское хозяйство. Избранные труды*. Москва, Экономика, 1989.